

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАНЬМОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.170-185
УДК 323.39(438-89) «1657/1658»:94(477)

Олександр Юга

ДИСКУСІЇ СЕРЕД ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ «УКРАЇНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ» ТА ЇХ НАСЛІДКИ (СЕРПЕНЬ 1657 – ВЕРЕСЕНЬ 1658 рр.)

Юга Олександр. Дискусії серед політичної еліти Речі Посполитої щодо шляхів розв'язання «української проблеми» та їх наслідки (серпень 1657 – вересень 1658 рр.). У статті висвітлено пошук річпосполитською політичною елітою шляхів і засобів розв'язання «української проблеми» упродовж серпня 1657 – вересня 1658 рр. та визначено досягнуті результати. З'ясовано причини схильності більшої частини політичної еліти Речі Посполитої до пошуку порозуміння з козацькою Україною. Зокрема, встановлено, що в частині внутрішньополітичних чинників і факторів утвердження поміркованої щодо Чигиринської політики вагоме значення мав задум проведення реформи державного устрою, спрямованої на зміцнення королівської влади й обмеження прерогатив сейму (щоб змусити шляхетську опозицію піти на поступки, король та його прихильники прагнули скористатися підтримкою Війська Запорозького).

Окрім того, простежено масштаби впливу міжнародного чинника на еволюцію української політики правлячої верхівки Польсько-Литовської держави у 1657 р.: досягнення порозуміння з Військом Запорозьким зміцнило б позиції Речі Посполитої у взаємовідносинах з Московією та Швецією.

Висвітлено складнощі переговорного процесу між Варшавою і Чигирином, зокрема в контексті розробки концепції повернення козацької України у якості суб'єкта федерації до складу Речі Посполитої, дискусії щодо цього серед її політичної еліти. Проаналізовано результати вересневих перемовин та сутність укладеного Гадяцького договору. Окремо визначено вплив на процес реалізації його умов політичної свідомості польської й литовської шляхти.

Ключові слова: політична еліта, Річ Посполита, дискусії, «українська проблема», козацька Україна, Гадяцький договір.

Юга Александр. Дискусии среди политической элиты Речи Посполитой о путях решения «украинской проблемы» и их последствия (август 1657 – сентябрь 1658 гг.). В статье освещено поиск речепосполитской политической элитой путей и средств решения «украинской проблемы» на протяжении августа 1657 – сентября 1658 гг. и определены достигнутые результаты. Выявлены причины склонности большей части политической элиты Речи Посполитой к поиску взаимопонимания с казацкой Украиной. В частности, установлено, что в части внутривнутриполитических факторов утверждения умеренной по отношению к Чигирину политики большое значение имел замысел проведения реформы государственного устройства, направленной на укрепление королевской власти и ограничения прерогатив сейма (чтобы заставить оппозицию пойти на уступки, король и его сторонники стремились воспользоваться поддержкой Войска Запорозьского).

Кроме того, прослеживаются масштабы влияния международного фактора на эволюцию украинской политики правящей верхушки Польско-Литовского государства в 1657 г.: достижения взаимопонимания с Войском Запорожским укрепило бы позиции Речи Посполитой во взаимоотношениях с Московией и Швецией.

Освещены сложности переговорного процесса между Варшавой и Чигирином, в частности в контексте разработки концепции возвращения Украинского государства в качестве субъекта федерации в состав Речи Посполитой, дискуссии по этому вопросу среди ее политической элиты. Проанализированы результаты сентябрьских переговоров и сущность заключенного Гадячского договора. Отдельно определено влияние на процесс реализации его условий политического сознания польской и литовской шляхты.

Ключевые слова: политическая элита, Речь Посполитая, дискуссии, «украинская проблема», казацкая Украина, Гадячский договор.

З розгортанням у 1648 р. на підвладних Речі Посполитій українських землях національно-визвольної боротьби в середовищі польсько-литовської політичної еліти активізували діяльність два угруповання: помірковане і радикальне. Залежно від різного роду чинників і факторів, вони поперемінно перехоплювали одне в одного ініціативу у визначенні внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу держави. З кінця 1650 р. і до літа 1655 р. переважаючим впливом користувалося радикальне угруповання М. Потоцького – М. Калиновського – Я. Вишневецького. В основі їх концепції була ідея ліквідації Гетьманщини. Проте, з червня 1655 р. перевагу знову здобули прихильники концепції політичного врегулювання конфлікту з козацькою Україною¹.

Причиною змін у розстановці сил на внутрішньополітичній арені став наступ на Річ Посполиту в липні 1655 р. шведських військ. З цього часу коронна еліта активізувала зусилля в напрямі досягнення розриву відносин козацької України з Московією та спрямування Війська Запорозького на боротьбу проти Швеції. За таких умов король і значна частина еліти були готові піти на поступки Б. Хмельницькому (тим більше, що частина польських і литовських магнатів та шляхти перейшли на бік Карла X). Проте, якщо Я. Казимир у листуванні з гетьманом погоджувався навіть визнати існування Гетьманщини в межах усіх етнічних українських земель – «хоч би і до Вісли»², то в офіційних документах йшлося лише про амністію та гарантування прав православної Церкви і не більше.

З початку 1656 р. порозуміння з козацькою Україною ставало необхідним також і для того, щоб схилити Москву до укладення перемир'я (в такий спосіб у Варшаві намагалися знайти потужного союзника проти Швеції й уникнути ведення війни на кілька фронтів). Однак, той факт, що домовленостей у Вільно в жовтні 1656 р. було досягнуто без участі українських представників, навпаки, призвів до напруги у відносинах з Чигирином (в Україні розуміли, що «опиняються в сачку між Польщею і Московією»³).

Крім того, політична еліта постала і перед іншою проблемою – наполегливим тиском Москви щодо обрання Олексія Михайловича на польський

трон, що було вкрай небажаним для владних кіл й суспільства (небезпека ліквідації існуючої політичної системи та її заміна абсолютизмом, що загрожував шляхетським вольностям). Але й на цьому труднощі не завершувалися, бо наприкінці 1656 р. виникла Раднотська коаліція антипольського спрямування, до складу якої входили Швеція, Трансильванія, Бранденбург, а також через посередництво укладеного 7 вересня договору з Трансильванією й козацька Україна⁴.

За таких обставин частина політичної еліти почала схилитися до пошуку порозуміння з Чигирином. Остаточо цей вектор утвердився на початку 1657 р., коли на польських землях з'явилися війська трансільванського правителя Ракоці й український корпус наказного гетьмана А. Ждановича⁵. Тому, польські політики уже в січні – лютому вдалися до переговорів з Б. Хмельницьким⁶. Свідченням бажання польської сторони домовлятися з українським гетьманом стала обіцянка йому «крім попередніх прав і вільностей, які тільки собі забажає»⁷. На жаль, конкретний зміст та результати переговорів залишаються невідомими. Але є підстави припустити, що в Чигирині позитивно відреагували на пропозиції польської сторони, про що промовляло й відправлення в козацьку Україну в березні королівського посла С. Бенювського. Про результати його посольства свідчить лист познанського воеводи Я. Лещинського до краківського столяра від 16 червня, в якому повідомлялося, що «з козаками є певний мир», а посол Бенювський «повернувся з доброю справою»⁸.

Водночас, на початку червня серед річпосполитської владної верхівки почали поширюватися чутки про погіршення стану здоров'я Б. Хмельницького. Відтак, було вирішено знову направити Бенювського до Чигирини. Вручена йому посольська інструкція містила чітке завдання – «погасити внутрішній домовий вогонь», а Б. Хмельницького «до милості вітчизни (Речі Посполитої) й до об'єднання привести»⁹.

Однак, до Чигирини С. Бенювський разом з смоленським каштеляном Л.К. Євлашевським прибув уже після смерті Б. Хмельницького. Необхідно відзначити, що смерть гетьмана лише зміцнила надії польської сторони на успіх в справі розв'язання «української проблеми». Зокрема, сподівання покладалися на ситуацію «міжгетьманства», що послаблювало центральну владу та загострювало суспільні протиріччя на теренах козацької України¹⁰. Обрання гетьманом І. Виговського було позитивно сприйнято у Варшаві, де його вважали особою, прихильно налаштованою до «давньої вітчизни»¹¹. Польська еліта сподівалася, що за його допомогою вдасться відірвати козацьку Україну від Московії й повернути до складу Речі Посполитої.

В результаті переговорів вже з новим гетьманом у жовтні були визначені попередні умови порозуміння: перемир'я було продовжено до Великодня (21 квітня 1658 р.), лінія розмежування визначалася по р. Случ для української сторони та р. Горинь – для польської. Між ними була нейтральна смуга.

Також Беньовський обіцяв І. Виговському, що король звернеться з проханням до хана, щоб татари припинили напади на терени козацької України і, в разі необхідності, надавали гетьману військову підтримку¹².

У листопаді 1657 р. після прибуття Беньовського до Варшави з повідомленням про можливість продовження переговорів з І. Виговським, до нього від імені Я. Казимира відправився київський скарбник Д. Воронич¹³. Він мав працювати над пришвидшенням досягнення примирення ворогуючих сторін – щоб українці «знову під польським королем були»¹⁴. Проте, завдання Д. Воронича полягало не в тому, щоб укласти угоду з І. Виговським, а домогтися лише створення сприятливих умов для цього. Я. Казимир сподівався, що більшість козацтва виступить за приєднання до Речі Посполитої та висловлював сподівання про можливість якнайшвидшого порозуміння. Він просив І. Виговського, щоб його представники прибули на засідання найближчого сейму з метою вирішення існуючих суперечностей та формального затвердження примирення. Примас А. Лещинський також закликав гетьмана до примирення, наголошуючи, що об'єднання з Річчю Посполитою принесе Війську Запорозькому більше свободи, ніж перебування під гнітом деспотичного царя. Відтак, радив на найближчому сеймі укласти «вічне примирення» з козацькою Україною¹⁵.

Бажання Варшави порозумітися з козацькою Україною було зумовлене також і внутрішньополітичними обставинами. Річ у тім, що при королівському дворі знову відновилися задуми проведення реформи державного устрою, яка мала істотно зміцнити королівську владу через посилення позицій монарха й сенату та передбачала звуження прерогатив сейму¹⁶. Щоб змусити шляхетську опозицію піти на поступки й добитися прийняття проекту сеймом, король та його прихильники прагнули скористатися підтримкою Війська Запорозького як потужного політичного та військового союзника короля. Враховувалися і міжнародні чинники, адже досягнення порозуміння з Військом Запорозьким зміцнило б позиції Речі Посполитої у взаємовідносинах з Московією та Швецією¹⁷. Водночас, настрої агресивно налаштованої до козацької України частини польських владних кіл наприкінці 1657 р. значною мірою підігрівалися закликами кримського хана Мехмед-Гірея «знести козаків», скориставшись погіршенням українсько-російських відносин¹⁸. Проте, вони не мали визначального впливу на уряд. У свою чергу І. Виговський, зважаючи на труднощі Речі Посполитої, пов'язані з війною зі Швецією, сподівався, що польська сторона буде змушена піти на значні поступки, можливо навіть погодиться на створення окремої «козацької держави»¹⁹.

20 лютого 1658 р. розпочалася скликана королем нарада сенаторів, на якій розглядалися питання переговорів з Чигирином та Москвою. За необхідністю переговорів з обома названими сторонами висловилися кувявський біскуп К. Ф. Чартгориський, війницький каштелян Я. Велопольський, руський воєвода С. Чарнецький та литовський польний гетьман В. Госевський.

За ведення переговорів лише з Військом Запорозьким виступили коронний підканцлер А. Тжебіцький, примас А. Лещинський та львівський архієпископ Я. Тарновський. Проти домовленостей із козацтвом виступив київський єпископ Т. Уейський. Більшість сенаторів усе ж готові були підтримати необхідність проведення переговорів з І. Виговським. Проте, для підтримки «розмов з козаками» наполягали на необхідності збройної демонстрації на прикордонні з козацькою Україною. Водночас, спостерігалися розбіжності між представниками польської та литовської еліти щодо того, з ким необхідно терміново шукати порозуміння: литовці більше схилилися до Москви (прагнули уникнути воєнних дій з нею, від чого найбільше постраждала б саме Литва), а коронні політики робили ставку на Військо Запорозьке, з допомогою якого сподівалися чинити опір як Швеції, так і Московії²⁰.

Зауважимо, що розвиток подій в козацькій Україні (С. Беньовський повідомляв на початку 1658 р. до Варшави, що «гетьман в усіх в ненависті»²¹) сприяв задумам власне королівського двору, адже І. Виговський, проводячи боротьбу з Москвією та опозицією проти нього, прагнув переконати короля дотримуватися укладеного перемир'я²². Саме з цією метою в лютому 1658 р. до Варшави відправився Ф. Томкевич. Я. Казимир, незважаючи на спротив окремих сенаторів, зокрема С. Потоцького, який виступав за військовий похід в козацьку Україну, все ж вирішив вислухати посла. Томкевичу вдалося переконати присутніх сенаторів і шляхту погодитися на переговори. Уже в листі до І. Виговського Я. Казимир наголошував, що прагне «згоди і тривалого миру»²³. Ще до приїзду Томкевича, на підставі відомостей про складне становище в козацькій Україні, король у грудні 1657 р. повідомляв австрійському царю Леопольду I, що «мало не всі козаки хочуть повернутися до послушення, якщо лише військо проти Москви вишлемо»²⁴.

Проти домовленостей з Військом Запорозьким на початку 1658 р. виступали С. Потоцький та Є. Любомирський. Зокрема, останній наполягав на необхідності завершення війни зі Швецією та спрямування усіх коронних і литовських сил проти козацької України. Є. Любомирський вважав, що збройна демонстрація змусить «чернь» повернутися під владу Речі Посполитої²⁵. До противників порозуміння з козацькою Україною відносилася і литовська еліта, яка боялася, що договір з Військом Запорозьким зашкодить порозумінню з Москвою і спровокує нову війну, яка перекреслить усі сподівання на повернення до своїх маєтків²⁶. Проте, це не означало категоричного спротиву литовців порозумінню з козацькою Україною – віленський каштелян Я. К. Ходкевич, віленський єпископ Я. Довгялло-Завіша та смоленський каштелян Л. Євлашевський допускали таку можливість, але лише після укладення договору з Москвою²⁷.

Проте, складна ситуація, у якій перебувала Річ Посполита навесні 1658 р. (шведські наміри повторного вторгнення на її територію та вимоги царя, щоб сейм нарешті обрав його на польський трон – інакше війна), змушувала уряд

прислухатися до порад шукати порозуміння з козацькою Україною. 5 березня в результаті варшавської наради сенаторів було прийнято відповідну ухвалу. Відразу після підготовки посольської інструкції комісари повинні були відправитися до І. Виговського.

Поміркувану політику щодо козацької України схвалював Я. Лещинський, який не заперечував, «аби козаки навіть вимагали для себе окремої провінції, аби тільки вони були від нас залежними». 25 березня в листі до Є. Любомирського він зазначав, що «фундамент нашого щастя – згода з козаками». Рекомендував уряду звільнити козаків «з-під юрисдикції панів тих володінь, де вони живуть», щоб вони «підлягали гродському судові, а не панові»²⁸. Проте, таких політиків, як Я. Лещинський, серед тогочасної польської еліти було небагато.

У квітні гнєздинський архієпископ А. Лещинський закликав короля пришвидшити вирішення питання «укладення трактатів з козаками», аргументуючи це тим, що від цього залежить безпека Речі Посполитої²⁹. Подібну думку висловлював С. Беньовський, застерігаючи Варшаву, що задля того, щоб «здобути Україну мирно, через переговори» не слід наближати коронне військо до Горині³⁰ (лінія кордону для польської сторони згідно з умовами укладеного восени 1657 р. перемир'я з козацькою Україною). Оцінивши ситуацію, король прислухався до висловлених йому порад та призначив на 10 липня початок засідань сейму.

Водночас, 30 травня 1658 р. гетьман повідомив Беньовського про згоду частини старшини на укладення угоди з Річчю Посполитою³¹. Значною мірою це було зумовлене погіршенням відносин І. Виговського з царським урядом³². Важливу роль відігравав і кримський чинник. Річ у тім, що в умовах розгортання повстань проти І. Виговського на Запорозжжі, козаків полтавського і миргородського полків, він звернувся за допомогою до Кримського ханства, а щоб сподіватися від хана реальної допомоги, необхідно було йти на зближення з Варшавою (Мехмед-Гірей підтримував Я. Казимира)³³. Для Речі Посполитої такий розвиток подій був вигідний.

7 червня Беньовський повідомив короля про «вірнопідданство Виговського» та його готовність спільно з поляками і татарами виступити проти Москви³⁴. Поміркувано налаштовані до Війська Запорозького політики були задоволені таким розвитком подій. Так, Я. Лещинський вважав, що з вимогою українців «бути окремим народом і мати власних урядників» можна погодитися, «щоб це була така ж унія, як литовська: щоб один народ не мав прерогативи над іншим»³⁵. Водночас він не відкидав переговорів з Московією, «щоб вона не переймалася тим, що з козаками досягається згода, і від злості не зайшла у згоду зі шведами»³⁶.

С. Беньовський задля того, щоб нічого не перешкоджало проведенню переговорів, просив коронного гетьмана стежити, щоб польські війська не переходили демаркаційної лінії³⁷. Також він радив Я. Казимиру відправити до

І. Виговського «особисту ноту» із запевненнями, що затвердить все те, про що вдасться домовитися³⁸. Повідомляючи 22 червня про прибуття смоленського каштеляна К. Євлашевського, С. Беньовський зауважував, що результати їх діяльності залежать від декількох факторів: утримання переговорів у таємниці, політики уряду щодо Москви та перетягування українських прихильників царя на бік Речі Посполитої³⁹. Щодо останнього пункту, то мабуть саме для його реалізації того ж дня Беньовський звернувся до великого коронного канцлера А. Тжебицького з проханням про надання коштів⁴⁰.

Улітку 1658 р. польська еліта була не однозначно налаштована щодо досягнення згоди з Військом Запорозьким. Так, гнєзненський архієпископ закликав короля якнайшвидше укласти угоду з І. Виговським. Натомість польний гетьман Є. Любомирський виступав за спробу повернути Військо Запорозьке до складу Речі Посполитої силою⁴¹.

Перед відкриттям засідань сейму серед урядовців знову розгорнулися дискусії з питання, з ким у першу чергу необхідно укласти мир: частина політиків, зокрема А. Лещинський і Є. Любомирський виступали за укладення миру зі Швецією, литовська шляхта – з Московською державою, Я. Лещинський та С. Беньовський пропонували все ж спочатку порозумітися з козацькою Україною⁴². Що стосувалося переговорів з царем, то Я. Лещинський радив, щоб польські комісари чітко дали зрозуміти, що Річ Посполита не погодиться на жодне порозуміння без повернення козацької України під владу польського короля⁴³. Щодо справи укладення угоди з козацькою Україною, то всі згадані політики вважали її необхідною⁴⁴.

30 червня розпочалися переговори С. Беньовського з представником українського гетьмана П. Тетерею в Межиріччі⁴⁵. Тетеря звернувся з вимогою, щоб Річ Посполита якнайшвидше підписала договір зі Швецією, що було єдиним способом перешкодити реалізації територіальних зазіхань Москви. Більше того, він наголошував, що в разі примирення Москви зі Швецією, І. Виговський не зможе укласти договору з королем. Також повідомляв, що цар має намір зайняти своїми військами територію козацької України, а потім захопити і польсько-литовські землі. Відтак, змодельовавши несприятливий розвиток подій для Речі Посполитої, Тетеря звернувся з пропозицією, щоб коронне й литовське війська були напоготові, але водночас, щоб поки не наближалися до визначеної на час перемир'я лінії по річках Случ та Горинь. С. Беньовський повідомив короля про вимоги П. Тетері та від імені Я. Казимира видав універсал, який передбачав смертну кару для всіх, хто з польської сторони наважився б порушити визначену лінію розмежування. Водночас, він просив Я. Казимира не зволікати з наданням допомоги, якщо б Військо Запорозьке дійсно потребувало її проти Московської держави⁴⁶.

У липні нарешті було вироблено умови попередньої угоди, на підставі яких мали відбуватися подальші переговори з І. Виговським. Вони передбачали

амністію для всіх учасників конфліктів, починаючи з 1648 р., повернення всіх давніх прав і привілеїв православної Церкви, зайняття місць у сенаті київським митрополитом разом з луцьким і львівським владиками. Задля вирішення питання повернення православної Церкві майна, захопленого уніатами у всіх воєводствах Корони та Литви на сеймі мала бути сформована спеціальна комісія. Крім того, Військо Запорозьке повинно було підлягати лише юрисдикції свого гетьмана, а всі посади на теренах Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств могла займати лише православна шляхта. Король мав підтвердити владу гетьмана та надати йому Чигиринське староство. Передбачалося, що укладена на таких умовах угода буде затверджена на сеймі⁴⁷. С. Беньовський, звертаючись 10 липня до С. Потоцького, зазначав, що було б добре, «якби вже згідно тих пунктів прийшли до об'єднання». Водночас зауважував, що найбільш складним є питання подальшої долі унії⁴⁸.

10 липня розпочалися засідання сейму. 18 липня було сформовано спеціальну комісію із сенаторів і найвпливовіших представників посольської ізби (всього 17 осіб), яка повинна була виробити інструкції та визначити повноваження комісарів на переговорах як із Військом Запорозьким, так і з Московією⁴⁹. Король запропонував змінити попередню політику до козацької України, яка повинна була отримати в Речі Посполитій такий самий статус, який мала Литва – «становити окреме тіло в організмі Речі Посполитої»⁵⁰. Комісія за період з 19 по 25 липня розглянула усі умови, запропоновані урядом І. Виговського, й лише після цього розробила інструкцію на переговори й надіслала її С. Беньовському та К. Л. Євлашевському⁵¹.

Зазначимо, що на інтенсивність роботи сформованої на сеймі комісії та зміст виробленої для переговорів з І. Виговським інструкції значний вплив мала інформація про вторгнення на українські терени російського війська. Під її впливом, за даними австрійського посла Ф. Лізолі, польські політики змушені були погодитися мало не на всі вимоги української сторони⁵². Важливо зауважити, що з літа 1658 р., зважаючи на погіршення стосунків Литви з Московською державою, литовська шляхта почала вбачати в козацькій Україні союзника проти царського впливу на литовських землях⁵³. До необхідності переговорів з І. Виговським схилився литовський канцлер К. Пац, який вважав конфлікт з Московією неминучим [217, с. 209-210]. Проте, така позиція не була тривалою, оскільки поставши перед небезпекою війни на два фронти (не вдалося домовитися зі шведами), литовці знову наполягали на переговорах з царем. Їх мета зрозуміла – не допустити війни з Московською державою, від якої постраждала б найбільше Литва. Щоб змусити до цього кроку коронних політиків, вони вдавалися навіть до погроз розірвати Люблінську унію з Коронаю Польською⁵⁴. На початку осені знову відбуваються зміни в поглядах представників литовської еліти, зокрема згаданого К. Паца. Цього разу причиною став наступ у кінці серпня підрозділів Ю. Долгорукого на Жмудь, що

чітко засвідчував наміри Москви заволодіти Литвою. Відтак, допомога Війська Запорозького знову почала визнаватися необхідною⁵⁵.

Щодо питання політичної автономії козацької України, на зразок тієї, якою володіла Литва, на початку вересня 1658 р. Я. Казимир звернувся за порадою до познанського воєводи Я. Лещинського. Останній порадив королю погодитися на такі умови. Як свідчать джерела, король прислухався до порад воєводи⁵⁶. У Варшаві очікували позитивних результатів переговорів. Польські політики сподівалися, що перехід козацької України під владу короля дозволить усунути загрозу з боку Московської держави, принаймні до часу завершення війни зі Швецією, а можливо навіть укласти з царем вигідний для Речі Посполитої мирний договір.

11 вересня розпочалися переговори під Гадячем. Під час зібраної гетьманом генеральної ради до присутніх звернувся С. Беньовський, який зауважив, що Військо Запорозьке мало достатньо часу, щоб переконатися у тому, що все ж «гірше москалі»⁵⁷. У результаті обговорення 16 вересня було затверджено остаточний текст договору, згідно з яким передбачалося утворення в структурі Речі Посполитої Руського князівства, за яким визнавалися права та привілеї «на зразок Князівства Литовського»⁵⁸. Унаслідок цього Річ Посполита з дуалістичної держави повинна була перетворитися у «троїсту співдружність»⁵⁹. Територіально нове князівство мало включати Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства. Керівництво об'єднаною державою мав здійснювати монарх (король), усі три складові «єдиного тіла Речі Посполитої» повинні були відправляти своїх представників на сейм, проводити спільну зовнішню політику. Чисельність українського війська мала становити 60 тисяч осіб⁶⁰.

Особливість функціонування держави полягала в тому, що власне Корона Польська, Литва та козацька Україна могли мати власні уряди, судочинство, скарбницю та військо. І. Виговський та представники українського уряду склали присягу, що будуть вірними підданими короля та погоджувалися розірвати існуючі союзи й договори з іншими державами. Водночас існували винятки щодо відносин козацької України з Кримським ханством та Московською державою. Зокрема, в першому випадку існує українсько-татарське «братерство» повинно було залишатися непорушним. Цікаво, що одночасно Військо Запорозьке могло здійснювати чорноморські походи⁶¹. Вважаємо, що даний пункт був зручним як для Варшави, так і Чигирини, залежно від конкретних обставин: для першої – як засіб недопущення надмірного зростання впливу і ролі Кримського ханства, а для другого – можливість вільно відповідати на агресивні дії з боку татар (якщо б такі траплялися) без закидів та звинувачень з боку Варшави. Щодо Московської держави, то, якби існувала можливість вирішення суперечностей з нею без завдання шкоди інтересам Речі Посполитої («без порушення єдності» останньої, тобто включення до її складу козацької України), то дотримання дипломатичних відносин з нею визнавалося до-

цільним. Крім того, якщо б Корона разом з Литвою проявили агресію щодо Москви, тоді український уряд мав право вирішувати, брати участь у такому конфлікті чи ні. Проте, якщо б агресором виступила Московія – тоді козацька Україна була зобов'язана виступити проти неї⁶².

Щодо автономії козацької України в складі Речі Посполитої, то в першу чергу вона проявлялася у повноваженнях українських урядовців. Найвищою посадовою особою був гетьман, який обирався пожиттєво. Він здійснював керівництво військом (польські і литовські війська не мали права входити в межі Руського князівства). Після смерті гетьмана українці могли обрати чотирьох кандидатів, одного з яких призначав король. Військо Запорозьке не підлягало владі «державців володінн його королівської милості і старости, ані підстарост і урядників». Урядові посади в межах трьох воеводств, які складали Руське князівство, могли займати лише представники православної шляхти. Значна увага в договорі приділялася релігійним питанням. Зокрема, чітко зазначалося, щоб «релігія грецька при своїх прерогативах і вільному вжитку залишалася». Що найбільш важливо – проголошувалася ліквідація унії, «яка до того Речі Посполитій заважала»⁶³.

Що стосується соціальних аспектів договору, то в ньому проголошувалася загальна амністія. Водночас передбачалося повернення шляхти до своїх маєтностей, а щоб не спровокувати хвилі повстань, усі скарги та судові вироки щодо учасників заворушень за період з 1648 до 1658 рр. скасовувалися. Проте, попри вміщене формулювання «підданих не обтяжувати, як раніше»⁶⁴, все ж насправді відкривалася можливість для повернення поспільства до підданства панам.

Що стосується визначення здобутків та втрат обох сторін, то варто виходити з того, що укладення договору відбувалося в умовах значних труднощів як для Речі Посполитої, так і козацької України, які водночас і зробили можливим їх порозуміння⁶⁵.

Найбільшим досягненням Речі Посполитої ставало повернення до її складу козацької України, тобто Київського, Чернігівського і Брацлавського воеводств (терени пропонованого Руського князівства). Причому йшлося не про повернення в якості повноцінного державного організму, а на правах формально рівноправного суб'єкта, в абстрактній формі «руського народу», рівноправного з польським і литовським⁶⁶. Виходячи з того, що річпосполитська еліта прагнула бачити територію козацької України в складі Польсько-Литовської держави без визнання за нею державності, це безсумнівно було значним успіхом (навіть такі помірковано налаштовані до Війська Запорозького політики, як Я. Лещинський, готові були визнати за українською стороною право лише «бути окремим народом (політичним – шляхта) і мати своїх урядників»⁶⁷). Водночас для української сторони Гадацька угода в частині визначення статусу козацької України була значною невдачею,

адже зводила державницьке життя до ідеї вкрай обмеженого федералізму (близького до автономізму)⁶⁸. Це засвідчують декілька пунктів угоди: по-перше, об'єднаною державою (до якої входила і козацька Україна) мав управляти спільний монарх (король), натомість керманічем Руського князівства мав бути гетьман (одночасно київський воєвода), залежний від монарха, оскільки призначався ним; по-друге, попри право на власний уряд, судочинство і військо, їх функціонування й напрями діяльності ставилися в залежність від центру (Варшави), волю якого на сеймах мали вислуховувати відправлені на їх засідання представники Руського князівства; по-третє, відходив у небуття самостійницький зовнішньополітичний курс часів Б. Хмельницького. На думку О. Струкевича і Ю. Степанчука, у випадку Гадяцького договору йшлося про автономізм максимальної політичної суб'єктності, наближений до суверенітету («постсуверенна автономія»), хоча і на неповній етнічній території⁶⁹.

Вважаємо, що попри вимушене обставинами прагнення обох сторін до порозуміння, від укладеного 16 вересня договору все ж більше виграла Річ Посполита. Проте, слід пам'ятати, що визначення здобутків та невдач має суто теоретичний характер, оскільки всі умови договору могли бути реалізовані лише після затвердження його на сеймі.

Отже, з початком гетьманування І. Виговського наміри Варшави порозумітися з Чигирином значною мірою зумовлювалися відновленням при королівському дворі задумів проведення реформи державного устрою, спрямованої на зміцнення королівської влади й обмеження прерогатив сейму. Щоб змусити шляхетську опозицію піти на поступки, король та його прихильники прагнули скористатися підтримкою Війська Запорозького.

Важливим кроком стала домовленість у жовтні 1657 р. про продовження перемир'я до Великодня й визначення лінії розмежування для української сторони по р. Случ, а для польської – по р. Горинь. У липні 1658 р. у Межириччі були розроблені умови майбутньої угоди. Відповідно до них Військо Запорозьке мало підлягати лише юрисдикції свого гетьмана, а посади в межах територій Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств могла займати лише православна шляхта.

Результатом вересневих перемовин стало підписання 16 вересня 1658 р. Гадяцького договору, що передбачав утворення у державній структурі Речі Посполитої Руського князівства. Він став компромісом для обох сторін. Річпосполитська еліта добре усвідомлювала, що повернення втрачених 1654 р. українських земель є обов'язковою умовою відновлення Річчю Посполитою статусу впливової європейської держави. Реалізація умов договору залежала значною мірою від специфіки політичної свідомості польської й литовської шляхти. Річ у тому, що вона ототожнювала власні станові інтереси з державними, а тому не хотіла йти на істотні поступки.

Примітки:

¹ Юга О. Українська політика Речі Посполитої в середині XVII ст.: періодизація, сутність та результати // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / Редкол.: В.С. Степанков (головн. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 7: На пошану професора М. Г. Кукурудзяка. С. 146–147.

² Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi (далі – ВКСз.). Rkps. 149. Teka Naruszewicza, 1656, mf. 6708, ark. 484.

³ Pernal A.B. Rzeczpospolita Obojga Narodow a Ukraina. Stosunki dyplomatyczne w latach 1648-1659. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010. S. 191.

⁴ Stangreciuk M. Traktat w Radnot (6 grudnia 1656) jako pierwsza próba rozbioru ziem Rzeczypospolitej: przyczyny, realizacja // Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodow ze Szwecją w XVII wieku / Pod red. Mirosława Nagielskiego. Warszawa: DiG, 2007. S. 218.

⁵ Sándor G. Одна дипломатическая иллюзия: судьба союза Трансильванского княжества и Запорожского Войска (1657–1658 гг.) / G. Sándor // 350-lecie unii hadziackiej (1658–2008). Warszawa: Wydawnictwo «DiG», 2008. С. 515; Stangreciuk M. Op. cit. S. 220.

⁶ Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ.: Наукова думка, 1997. Т. IX. Ч. 2: 1654–1657. С. 1333.

⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР). Санкт-Петербург, 1861. Т. III. С. 598–599.

⁸ ВКСз. Rkps. 388. S. 155; Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski. Lwów, 1922. S. 520.

⁹ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Киев., 1852. Т. 3. Отд. 3 (1652–1660). С. 153–160.

¹⁰ Горобець В. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. С. 118; Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 36; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2009. С. 304–308.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. AR. II. Ks. 21. S. 202–203.

¹² Газін В. В. Станіслав Казімеж Беневскій в польсько-українському політично-діалогі другої половини 50-х рр. XVII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / [редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. 3. С. 106; Kaczmarczyk J. Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość. Kraków: Księgarnia akademicka, 2007. С. 79–80; Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwa w latach 1658–1660. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. С. 40.

¹³ Бульвінський А. Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.) // Укр. іст. журн. 2005. № 1. С. 125.

¹⁴ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург: Тип. П. А. Кулиша, 1863. Т. 4: 1657–1659. С. 66.

¹⁵ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880 – 1944). Львів, 1994. С. 45; Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1852. Т. 3. Отд. 3 (1652-1660). С. 166–173.

¹⁶ Czaplinski W. Proby reform panstwa w czasie najazdu szwedzkiego // Polska w okresie drugiej wojny polnocnej 1655–1660. Warszawa, 1957. Т. 1. S. 303–329.

¹⁷ Горобець В. «Волимо царя східного»: Український гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. С. 134; Горобець В. Гадяцька угода 1658 р. у

структурі міжнародних взаємин Центрально-Східної Європи // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 93.

¹⁸ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880 – 1944). Львів, 1994. С. 40–41; Мицик Ю. А. Джерела до історії України 1654–1657 рр. у фондах польських архівосховищ // Архіви України. 1991. № 2. С. 60.

¹⁹ Litwin H. Od Unii Lubelskiejdo III rozbioru Rzeczypospolitej. Rzeczpospolita – Ukraina. Szkic wydarzeń politycznych // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. T. Chyczewskiej-Hennel i N. Jakowenko. Lublin, 2000. S. 102.

²⁰ Dąbrowski J. Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku // Rzeczpospolita w latach Potopu / Pod red. J. Muszyńskiej, J. Wijaczki. Kielce, 1996. S. 93–94.

²¹ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2009. С. 308.

²² Там само. С. 306–308; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. С. 257–264.

²³ Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Lwów, 1922. S. 541.

²⁴ Walewski A. Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655–1660). Krakow, 1870. T. 1. S. 23–24.

²⁵ Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т. 3. 2-е изд. Отд. 3: Материалы для истории Малороссии. С. 297–300.

²⁶ Коссаржецький К. Велике князівство Литовське і Гадяцька унія // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 204.

²⁷ Там само. С. 205; Szwaba M. Litwa wobec unii hadziackiej 1658 roku // Studia wschodnie. Wroclaw, 1993. S. 33–37.

²⁸ Газін В. В. Ян Лещинський і його концепція вирішення «українського питання» в другій половині 50-х рр. XVII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / [редкол.: В.С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. Випуск 2. С.104–105; Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Lwów, 1922. S. 544–546.

²⁹ Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т. 3. 2-е изд. Отд. 3: Материалы для истории Малороссии. С. 235.

³⁰ Там само. С. 239–240.

³¹ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880 – 1944). Львів, 1994. С. 67–68; Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – Т. 4: (1655–1658 рр.) / Упорядн. О.Ю. Мицик. Київ, 2015. С. 172–173.

³² Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. С. 257–264.

³³ Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2008. С. 10; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. С. 258.

³⁴ Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т. 3. 2-е изд. Отд. 3: Материалы для истории Малороссии. С. 267.

³⁵ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку / В. Герасимчук // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880 – 1944). – Львів, 1994. С. 77–78; Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Lwów, 1922. С. 543.

³⁶ Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657 – 1660. Lwów, 1922. S. 543–544.

³⁷ Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т. 3. 2-е изд. Отд. 3: Материалы для истории Малороссии. С. 237–241.

³⁸ Там само. С. 270–275.

³⁹ Там само. С. 276–285.

⁴⁰ Там само. С. 284.

⁴¹ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1852. Т. 3. Отд. 3 (1652–1660). С. 234–236, 255–259.

⁴² Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 77–78; Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1852. Т. 3. Отд. 3 (1652–1660). С. 234–236, 254–260.

⁴³ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 76–82.

⁴⁴ Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648 – 1668: publicystyka, eksorbitancje, projekty, memoriały / Zebrała i opracowała Stefania Ochmann-Staniszevska. Wrocław; Warszawa; Kraków, Gdańsk; Łódź, 1989. Т. 1: 1648–1660. S. 213–216.

⁴⁵ Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т. 3. 2-е изд. Отд. 3: Материалы для истории Малороссии. С. 288–289; Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Lwów, 1922. S. 445.

⁴⁶ Kaczmarczyk J. Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość. Kraków: Księgarnia akademicka, 2007. S. 91–92.

⁴⁷ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 85–87; Кемпа Т. Конфесійна проблема в Гадяцькій угоді // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 136.

⁴⁸ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 88.

⁴⁹ Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy: Prawo, doktryna, praktyka. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. Т. 1. S. 268–269.

⁵⁰ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 92; Drozdowski M. R. Unia Hadziacka w opinii szlacheckiej // 350-lecie unii hadziackiej (1658–2008). Warszawa: Wydawnictwo «DiG», 2008. S. 144–145.

⁵¹ Горобець В. «Волимо царя східного»: Український гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. С. 135; Drozdowski M. R. Unia Hadziacka... S. 145.

⁵² Walewskij A. Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kaźmierza (1655–1660). Krakow, 1870. Т. 1. S. 5.

⁵³ Коссаржецький К. Велике князівство Литовське і Гадяцька унія // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 208–209.

⁵⁴ Dąbrowski J. Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku // Rzeczpospolita w latach Potopu / Pod red. J. Muszyńskiej, J. Wijaczki. Kielce, 1996. S. 91–92, 96–97.

⁵⁵ Коссаржецький К. Велике князівство Литовське і Гадяцька унія // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 211.

⁵⁶ Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowie. Rkps. 388. Listy Jana Leszczyńskiego 1656–60, mf. 1499, ark. 487–493; Дополнения к актам историческим, относящимся к России: Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданы Археографической Комиссией. Санкт-Петербург: Тип. Эдуарда Праца, 1848. С. 487–488.

⁵⁷ Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. Poznań, 1859. Т. 1. S. 360.

⁵⁸ Гадяцька угода 1658 року. Документи // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 11; Універсали українських гетьманів від

Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Матеріали до українського дипломатію. Київ-Львів, 2004. С. 33-51.

⁵⁹ Плохий С. Гадяч 1658: творення міту // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 282.

⁶⁰ Гадяцька угода 1658 року. Документи // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 11; Twardowski S. Wojna domowa z kozaki, tatari, moskwą, szwedami i węgry. Calissu, 1681. S. 263; Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1998. Т. X: 1657–1658. С. 359.

⁶¹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург: Тип. В.В. Пратц, 1872. Т. 7: 1657–1663. С. 253; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург: Тип. А. Катанского и К°, 1892. Т. 15: 1658–1659. С. 383.

⁶² Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 116-117; Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1998. Т. X: 1657–1658. С. 361-362.

⁶³ Гадяцька угода 1658 року. Документи // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін.. Київ, 2008. С. 12; Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. Poznań, 1859. Т. 1. S. 364; Кемпа Т. Конфесійна проблема в Гадяцькій угоді // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 138; Таїрова- Яковлева Т. Гадяцька угода – текстологічний аналіз // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 42.

⁶⁴ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург: Тип. В. В. Пратц, 1872. Т. 7: 1657–1663. С. 253.

⁶⁵ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2009. С. 310.

⁶⁶ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція середини XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. С. 228.

⁶⁷ Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Львів, 1994. С. 77-78; Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Lwów, 1922. S. 543.

⁶⁸ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2009. С. 312.

⁶⁹ Струкевич О. К., Степанчук Е. С. Автономія як попередження суверенітету та постсуверенна автономія (аналізуючи історію України – Гетьманщини) // Гілея: науковий вісник. Київ, 2008. Випуск 16. С. 133–134.

Yuga Oleksandr. Discussions among the political elite of the Commonwealth on the ways of solving the «Ukrainian problem» and their consequences (August 1657 – September 1658). *The article covers the search by the political elite of the Polish-Polish political elite for ways and means of solving the «Ukrainian problem» during August 1657 – September 1658 and determined the achieved results. The reasons for the tendency of the majority of the political elite of the Commonwealth of Poland to find a rapport with Cossack Ukraine have been clarified. In particular, it was found that in terms of internal political factors and factors for the adoption of moderate Chigirin policy, the intention was to carry out a reform of the state system aimed at strengthening the royal power and limiting the prerogatives of the Seimas (to compel noble opposition to make concessions, the king and his supporters sought to use the support of Cossack Ukraine).*

In addition, the extent of the influence of an international factor on the evolution of the Ukrainian policy of the ruling top of the Polish-Lithuanian state in 1657 has been traced: reaching an agreement with the Zaporozhian Army would strengthen the position of the Commonwealth in relations with Moscow and Sweden.

The complexity of the negotiation process between Warsaw and Chigirin, in particular in the context of developing the concept of Cossack Ukraine's return as a federation entity to the Commonwealth of the Commonwealth, and the discussion of this among its political elite are highlighted. The results of the September talks and the nature of the Hadiach Treaty were analyzed. The influence on the process of realization of its conditions of political consciousness of the Polish and Lithuanian nobility has been determined separately.

Keywords: political elite, Ricz Pospolita, discussions, «Ukrainian problem», Cossack Ukraine, Hadiach Treaty.

Отримано: 14.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.185-197
УДК 94(477)«1648-1676»:81'373.21

Віталій Степанков

ДЕРЖАВНА ІДЕЯ ТА СПРОБИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЮ ЕЛІТОЮ В РОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1648–1676)

Степанков Віталій. Державна ідея та спроби її реалізації політичною елітою в роки Національної революції (1648–1676). У статті з'ясовано суть державної ідеї, засади якої полягали у визволенні «Руського (українського) народу», правовому обґрунтуванні незалежності утвореної держави («Руського князівства») й включення до неї усіх етноукраїнських земель. Проаналізовано причини невдачі її реалізації за гетьманату Б. Хмельницького, внаслідок чого вона не перетворилася в альфу й омегу діяльності молодшої політичної еліти, котра інтенсивно формувалася у добу революції. Встановлено, що тільки угруповання «самостійників», попри тимчасові прояви відступництва у 1659–1665 рр., залишалося вірним її основним принципам. У другій половині 60-х – першій половині 70-х рр., коли його очолював П. Дорошенко, він та київський митрополит Й. Тукальський збагатили зміст державної ідеї положенням про необхідність утворення «Руського патріархату» з центром у Києві. Доведено, що у перехідний період до здобуття незалежності його представники розглядали можливість прийняти протекції польського короля, царя чи султана у формі «опіки» (своєрідного «патронату»), а не підданства на підставі взаємообумовленого договору. На відміну від них, формується впливове угруповання еліти (переважно лівоберезної), яке відходить від підтримки ідеї незалежності, задовольняючись отриманням автономії у складі Речі Посполитої/Корони Польської чи Московії. Запорозька старшина продовжувала залишатися у полоні програми здобуття станової автономії для Війська Запорозького.

Ключові слова: державна ідея, революція, еліта, старшина, незалежність, автономія.

Степанков Віталій. Государственная идея и попытки ее реализации политической элитой в годы Национальной революции (1648-1676). В статье выяснена сущность государственной идеи, принципы которой состояли в освобождении «русского (украинского) народа», правовом обосновании независимости образованного государства («Русского княжества») и включения в него всех этноукраинских земель. Проанализированы причины неудачи ее реализации во время гетманата Б. Хмельницкого, вследствие чего она не превратилась в альфу и омегу деятельности молодой политической элиты, которая интенсивно формировалась в эпоху революции. Установлено, что только группировка «самостийников», несмотря на временные проявления отступничества в 1659-1665 гг., оставалась преданной ее главным принципам. Во второй половине 60-х – первой половине 70-х гг., когда ее возглавлял П. Дорошенко, он и киевский митрополит